

Hniezdi potápač veľký (*Mergus merganser*) na Slovensku? *Does the Goosander (Mergus merganser) breed in Slovakia?*

Peter LEŠO & Rudolf KROPIL

Katedra ochrany lesa a poľovníctva, Technická univerzita vo Zvolene, Masarykova 20, 960 53 Zvolen, Slovensko; leso@vsld.tuzvo.sk, kropil@vsld.tuzvo.sk

The Goosander (Mergus merganser) was repetitively observed during May 31, 2004 – June 12, 2004 at the river Hron near the village Jalná (central Slovakia). Altogether, two adult males and one adult female were found within four consecutive controls. The last observation of individuals was conducted on June 12, 2004, after this date no individual was recorded during several spontaneous and detailed visits (also using a boat). It is not known when the goosanders came to the locality. Although there is no direct evidence about the goosanders's nesting, the repetitive observations during the breeding period as well as close affinity to the site show the high probability of nesting there. The individuals occurred within the locality, consisted mostly of the approximately 1.5 km long river basin with two small islands together with riparian habitats. The banks with 10–40 m wide riparian forest were considered to be suitable for the species's nesting. Totally, 46 another bird species were found within the studied area. Furthermore, the possibility of this rare species breeding at the studied locality as well as within the whole territory of Slovakia is discussed in the paper.

Úvod

Potápač veľký (*Mergus merganser*) hniezdi v Európe najmä na severe vo Fenuškandinávii, na Islande, vo Veľkej Británii, v Dánsku a na severe Nemecka, v Poľsku, Pobaltských krajinách a Rusku. Izolovaná alpská populácia žije od Francúzska (Savojsko), cez Švajčiarsko, Bavorsko až po Rakúsko a juhovýchodná populácia v Slovinsku, Albánsku a Grécku a izolovane hniezdenie bolo zistené v Čechách a na Ukrajine (Martí & Lammi 1997). Populácia v Európe je odhadovaná na 52000–88000 tisíc párov, z toho tretina až polovica hniezdi vo Fínsku a vo väčšine krajín bol zaznamenaný progresívny trend vývoja početnosti (BirdLife/EBCC 2000). Z hľadiska rozšírenia na Slovensku sú zaujímavé informácie o zvyšovaní početnosti v susedných krajinách. V Poľsku bol zaznamenaný výrazný nárast početnosti za posledné 2 desaťročia. Ešte začiatkom

90-tych rokov bol považovaný za nehojného hniezdiča severného a západného Poľska (Tomialojć 1990). V súčasnosti na celom území, vrátane južných regiónov, hniezdi približne 900–1000 párov (Tomialojć & Stawarczyk 2003). Prudký nárast početnosti bol zistený v Sliezsku, kde začal hniezdiť od roku 1979 (Tomialojć & Stawarczyk 2003). Do polovice 80-tych rokov tam dosahoval hniezdnu početnosť okolo 15 párov (Dyrz et al. 1991, Tomialojć & Stawarczyk 2003) a v 90-tych rokoch jeho početnosť vzrástla už na približne 150 párov (Tomialojć & Stawarczyk 2003). Walasz & Mielczarek (1992) uvádzajú z obdobia 1985–1991 okolo 10–20 hniezdiacich párov aj na území Malopolska susediaceho so severným Slovenskom.

Prvý doklad o hniezdení potápača veľkého v Čechách na lokalite Dřínovské jezero v roku 1977 sa začal dávať do priamej súvislosti s rastom jeho populačnej hustoty v strednej

Európe od 60-tych rokov 20. stor. (Šťastný et al. 1987). Na základe poznatkov o zrejmom zväčšovaní areálu v Rakúsku a Bavorsku na prelome 70. a 80. rokov 20. stor. (Šťastný et al. 1997) predpokladajú jeho ďalšie šírenie smerom na východ aj Šálek & Mandák (2000). Posledne citovaní autori dokladovali v poradí už štvrté hniezdenie potápača veľkého v Čechách. Potápač veľký v Čechách pravidelne hniezdi v navrhovanom Chránenom vtáčom území „Heřmanský stav – Odra – Poolzí“, odkiaľ údaje o pozorovaniach tohto druhu do roku 2002 podrobne opisujú Šuhaj et al. (2003). Tí istí autori citujú aj zistenia o šírení druhu v poľskom Sliezsku a na Ukrajine a predpokladajú, že v budúcnosti vplyvom jeho expanzie v strednej Európe môže zaniknúť hranica medzi alpskou a ostatnou európskou populáciou. V Maďarsku na Dunaji neďaleko dediny Verece bola 17. 7. 2004 pozorovaná samica potápača veľkého s mláďatami (údaj zverejnený na internetovej stránke <http://www.birding.hu>). Je možné, že druh v tejto oblasti aj vyhniezdil.

Na Slovensku hniezdenie potápača veľkého zatiaľ opísané nebolo, aj keď tok na Oravskej priehrade 12. 3. 1998 (Demko in Darolová & Danko 2002) bol zvažovaný ako snaha o zahniezdenie. Prvý údaj o opakovanom výskyte potápačov v hniezdnom období na strednom Hrone prezentovali Lešo & Kropil (2004). V tom istom roku opisovali možné zahniezdenie v okolí Piešťan Kaňuščák & Matejovič (2004) na základe pozorovania páru potápačov v svadobnom šate (18. 6. 2002) a neskôr aj 3 juvenilných jedincov na Váhu (10. 8. 2003) a Sĺňave (14. 8. 2004). Podľa prehľadu hniezdného rozšírenia vtákov (Darolová & Danko 2002), sa druh u nás vyskytuje ako pravidelný migrant a zimný hosť od októbra do marca, zriedkavo do apríla. Na strednom toku Hrona je zimný výskyt pravidelný (Krištín 2001, Krištín & Sáróssy 2001).

Charakteristika územia

Lokalita výskytu leží na strednom toku Hrona medzi obcami Jalná a Šášovské Podhradie. Úsek má dĺžku približne 1,5 km a začína priamo

v obci Jalná. Na tomto úseku sa v koryte rieky nachádzajú dva ostrovčeky, resp. sústavy ostrovčekov porastené najmä ostricou. Prvá sústava ostrovčekov (ďalej horný ostrov) s dĺžkou približne 50 m leží na okraji obce Jalná. Druhý ostrovček (ďalej dolný ostrov) s dĺžkou okolo 15 m leží vo vzdialenosti približne 1,5 km smerom po toku Hrona. Tieto dva ostrovčeky tvorili hranicu výskytu pozorovaných jedincov. Lokalita na južnej strane susedí s lesmi Štiavnických vrchov, od ktorých ju delí cesta pre motorové vozidlá E571. Zo severnej strany susedí s poľnohospodárskou krajinou. Hron je na sledovanom úseku lemovaný brehovým porastom so šírkou 10–40 m tvoreným najmä topoľom, osikou a vrbou. Viacero stromov obsahuje v prízemnej časti dutiny a polodutiny. V strednej časti úseku sa nachádza mokrad' (pôvodne mŕtve rameno). Hron vytvára v miestach s výskytom ostrovčekov plytčinu, na strednom úseku je hlboký približne 1–1,5 m. Podľa údajov z literatúry (Marti & Lammi 1997, Snow & Perrins 1998, Šálek & Mandák 2000) by uvedená lokalita spĺňala predpoklad vhodného biotopu pre potápača veľkého.

Výsledky a diskusia

Prvýkrát bol na tejto lokalite spozorovaný pár vo svadobnom šate 31. 5. 2004. Vtáky boli objavené náhodne počas splavovania Hrona pri dolnom ostrove, pričom neboli výrazne plaché a tolerovali člny na vzdialenosť 30 m. Vtáky boli jednoznačne identifikované prvým autorom príspevku. Počas kontroly 3. 6. boli z brehu súčasne pozorované 2 samce a 1 samica pri hornom ostrove. Po vyrušení unikli smerom po prúde, neskôr bol v ten istý deň pozorovaný 1 samec pri dolnom ostrove. Viackrát bol 5. 6. v rôznom čase pozorovaný samec pri hornom (potápanie sa za potravou, oddychovanie na brehu) aj dolnom ostrove (oddychovanie na brehu). Pri ďalšej kontrole 12. 6. bol pozorovaný samec potápajúci sa za potravou pri hornom ostrove, odkiaľ sa bez vyrušenia premiestnil po prúde smerom k dolnému ostrovu, neskôr pozorovaný opäť samec preletujúci od dolného k hornému ostrovu. Počas tohto dňa boli

v rozpätí 10 minút uskutočnené aj 2 pozorovania samca pri dolnom (oddychovanie na brehu a starostlivosť o perie) a následne aj hornom ostrove (potápanie sa za potravou). Vzhľadom na krátky časový interval medzi pozorovaniami a dôraz kladený na spozorovanie prípadného preletu jedinca medzi obidvoma ostrovmi je pravdepodobné, že išlo o dva rôzne jedince. Neskôr 15. a 17. 6. druh už pozorovaný nebol, ani počas kontroly 24. 6. uskutočnenej na čline na úseku od Hronskej Dúbravy po Šášovské Podhradie (cca 15 km toku s lokalitou predchádzajúceho výskytu uprostred trasy). Vzhľadom na nápadnosť a ľahkú determináciu najmä samcov je málo pravdepodobné, že by bola jeho prítomnosť počas viacerých ostatných kontrol prehladnutá.

Počas kontrol uskutočňovaných z brehu boli potápače veľmi plaché a po spozorovaní človeka unikali z akejkoľvek vzdialenosti. Pri vyrušení zo vzdialenosti do 30 m odlietali, z väčšej vzdialenosti unikali odplávaním po prúde. Na člny reagovali len odplávaním za ostrov alebo k opačnému brehu (V čase vykonávania pozorovania lokalitu denne splavovalo viacero skupín turistov.). Blízkosť frekventovanej cesty a železnice potápačom neprekážala.

Na základe uvedených údajov o pozorovaniach potápačov veľkých možno konštatovať, že na lokalite sa medzi 31. 5. až 12. 6. 2004 vyskytovali minimálne 3 jedince – 2 samce a 1 samica. Aj keď nie je k dispozícii priamy dôkaz o zahniezdení, opakované pozorovania v hniezdnom období a úzka viazanosť k stanovištiu s vysokou pravdepodobnosťou nasvedčujú o hniezdení. Je totiž možné, že samica s prípadným potomstvom vďaka utajenému správaniu unikla pozornosti, na čo upozorňovali aj Bejček & Bejček (1980).

Vzhľadom na spomínané šírenie tohto druhu východným smerom, ako aj pozorovania v hniezdnom období zo Slovenska, je potrebné uvažovať s jeho možným zahniezdením na našom území, a preto venovať zvýšenú pozornosť najmä lokalitám s výskytom jedincov v marci. Autori uvítajú spoluprácu a poskytnuté informácie o pozorovaniach druhu, predovšetkým v hniezdnom období. Do úvahy

Tab. 1. Zoznam druhov vtákov zistených na lokalite výskytu potápača veľkého *Mergus merganser* a odhad ich početnosti (1,5 km úsek Hrona a brehový porast) v období od mája do júna 2004 (Hniezdny status: "+" = hniezdič, "-" = nehniezdič; Odhadovaná početnosť: h = hojný (> 5 párov/ 10 ha), n = nehojný (1–5), z = zriedkavý (< 1), * = zaujímavý faunistický údaj).

Table 1. Checklist and abundance estimation of bird species recorded on the Goosander's locality during May – June 2004 (Breeding status: "+" = breeder, "-" = non-breeder; Estimated abundance: h = numerous (> 5 pairs/ 10 ha), n = sparse (1–5), z = rare (< 1), * = remarkable faunistic observation).

Druh / Species	Hniezdny status / Breeding status	Odhadovaná početnosť / Estimated abundance
<i>Actitis hypoleucos</i>	+	z
<i>Acrocephalus palustris</i>	+	n
<i>Aegithalos caudatus</i>	+	n
<i>Alcedo atthis</i>	+	z
<i>Anas platyrhynchos</i>	+	h
<i>Ardea cinerea</i>	+	z
<i>Buteo buteo</i>	+	z
<i>Carduelis chloris</i>	+	n
<i>Columba palumbus</i>	+	n
<i>Corvus corax</i>	–	
<i>Corvus corone</i>	+	z
<i>Cuculus canorus</i>	+	n
<i>Dendrocopos leucotos*</i>	–	
<i>Dendrocopos major</i>	+	n
<i>Dendrocopos medius</i>	–	
<i>Dendrocopos minor</i>	+	z
<i>Emberiza citrinella</i>	–	
<i>Erithacus rubecula</i>	+	h
<i>Falco subbuteo</i>	–	
<i>Falco tinnunculus</i>	+	z
<i>Ficedula albicollis</i>	+	n
<i>Fringilla coelebs</i>	+	h
<i>Hippolais icterina</i>	+	n
<i>Lanius collurio</i>	–	
<i>Locustella fluviatilis</i>	+	n
<i>Luscinia megarhynchos</i>	+	h
<i>Motacilla alba</i>	+	h
<i>Muscicapa striata</i>	+	n
<i>Oriolus oriolus</i>	+	z
<i>Parus caeruleus</i>	+	n
<i>Parus major</i>	+	n
<i>Parus palustris</i>	+	n
<i>Passer montanus</i>	+	n
<i>Phasianus colchicus</i>	+	z
<i>Phylloscopus collybita</i>	+	h
<i>Phylloscopus trochilus</i>	+	n
<i>Picus viridis</i>	+	z
<i>Prunella modularis</i>	+	n
<i>Sitta europaea</i>	+	n
<i>Streptopelia turtur</i>	+	n
<i>Sturnus vulgaris</i>	+	h
<i>Sylvia atricapilla</i>	+	h
<i>Troglodytes troglodytes</i>	+	n
<i>Turdus merula</i>	+	n
<i>Turdus philomelos</i>	+	n
<i>Turdus pilaris</i>	+	h

by mohli prichádzať najmä rieky na zalesnenom území severného a stredného Slovenska, predovšetkým lokality s výskytom starých stromov s veľkými dutinami. Marti & Lammi (1997) opisujú aj využívanie ponúknutých búdok. Na

vhodných lokalitách pre hniezdenie by mohlo byť limitujúcim faktorom vyrušovanie najmä rybármi.

Počas pozorovania bolo vizuálne aj akusticky sledované zloženie ornitofauny záujmovej lokality s cieľom podať podrobnejší obraz o spoločenstve vtákov v prostredí výskytu potápača veľkého. Spolu bolo na lokalite zistených ďalších 46 druhov vtákov, z ktorých 40 bolo považovaných za hniezdiče a 6 za nehniedzdiče (tab. 1). Z hniezdiacich druhov bolo 9 označených za hojné (> 5 párov/ 10 ha), 21 za nehojné (1–5) a 10 za zriedkavé (< 1). Je pravdepodobné, že použitím presnejších kvantitatívnych metód počas celého hniezdného obdobia a sčítaním v skorých ranných a večerných hodinách by bol počet zistených hniezdičov vyšší.

Pod'akovanie

Pod'akovanie patrí F. Oltmanovi za prvé spozorovanie páru potápačov počas splavovania Hrona. Za cenné rady ďakujeme J. Sládekovi, za terénnu pomoc L. Ferlicovi. Práca bola vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 1/1327/04.

Literatúra

- BirdLife/EBCC 2000: European bird populations: estimates and trends. — BirdLife International, Cambridge, 160 pp.
- BEJČEK V. & BEJČEK J. 1980: První doložené hnízdní páry morčáka velkého (*Mergus merganser*) na území ČSSR. — Zprávy ČSO 20: 13–14.
- DAROLOVÁ A. & DANKO Š. 2002: Potápač velký (*Mergus merganser*). — Pp.: 163–165. In: DANKO Š., DAROLOVÁ A. & KRISTÍN A. (eds.) 2002: Rozšíření vtákov na Slovensku. VEDA, Bratislava, 688 pp.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T. & WITKOWSKI J. 1991: Ptaki Śląska. — Uniwersytet Wrocławski, Zakład ekologii ptaków, Wrocław, 526 pp.
- KANUŠČÁK P. & MATEJOVIČ B. 2004: Hniezdi potápač veľký (*Mergus merganser*) v širšom okolí Piešťan? — Pp.: 15. In: KAUTMAN J. & STLOUKAL E. (eds.): 10. Feriencove dni, Zborník abstraktov.
- KRISTÍN A. 2001: Importance of riverine water dams for birds: case of water dam Veľké Kozmálovce (West Slovakia). — Acta Zool. Univ. Comen. 44: 109–116.
- KRISTÍN A. & SAROSSY M. 2001: Ornitocenózy stredného toku Hrona. — Sylvia 37: 53–66.
- LEŠO P. & KROPIL R. 2004: Pozoruhodný výskyt potápačov veľkých (*Mergus merganser*) na Hrone v hniezdnom období. Pp.: 12. — In: KROPIL R. (ed.): Aplikovaná ornitológia 2004, Zborník abstraktov.
- MARTI C. & LAMMI E. 1997: Goosander. — Pp.: 126–127. In: HAGEMAJER W. J. M. & BLAIR M. J. (eds.): The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T. & A. D. Poyser, London, 903 pp.
- SNOW D. W. & PERRINS C. M. 1998: The birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Non-Passerines. Concise Edition. — Oxford University Press, Oxford, 1108 pp.
- ŠÁLEK M. & MANDÁK B. 2000: Hnízdní morčáka velkého (*Mergus merganser*) na Horažďovicku. — Zprávy ČSO 51: 16–17.
- ŠŤASTNÝ K., BEJČEK V. & HUDEC K. 1997: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 1985–1989. — Nakladatelství a vydavatelství H&H, Jihočany, 457 pp.
- ŠŤASTNÝ K., RANDÍK A. & HUDEC K. 1987: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v ČSSR 1973/77. — Academia, Praha, 483 pp.
- ŠUHAJ J., POLÁŠEK Z., STOLARCZYK J., RUSEK K. & JAKUBEC M. 2003: Morčák velký (*Mergus merganser*) – nový pravidelně hnízdící druh v České republice. — Sylvia 39: 139–150.
- TOMIALOJC L. 1990: Ptaki Polski – rozmieszczenie i liczebność. — Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 462 pp.
- TOMIALOJC L. & STAWARCZYK T. 2003: Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. — PTPP „pro Natura“, Wrocław, 870 pp.
- WALASZ K. & MIELCZAREK P. (eds.) 1992: Atlas ptaków legowych Malopolski 1985–1991. — Biologica Silesiae, Wrocław, 522 pp.

Došlo: 1. 1. 2005

Prijaté: 31. 8. 2005